

Behawioralne uwarunkowania decyzji o przejściu na emeryturę

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Problem badawczy

Gdy się patrzy na bogactwo literatury podejmującej problematykę zabezpieczenia emerytalnego, łatwo zapomnieć, że emerytura jest stosunkowo nowym zjawiskiem – pierwsze powszechne systemy emerytalne powstały na przełomie wieków XIX i XX. W polu zainteresowania ekonomii zagadnienia związane z zabezpieczeniem emerytalnym znalazły się jeszcze później, bo dopiero w ostatnich dekadach minionego stulecia. Z kolei wejście problematyki emerytalnej do głównego nurtu badań ekonomii wiązało się z pierwszymi oznakami załamania się dotychczasowego (repartycyjnego, niefinansowego) systemu finansowania emerytur; główną przyczyną owego załamania były postępujące zmiany demograficzne [Góra, 2003, s. 10]. Początkowo zagadnienia emerytalne w ekonomii rozpatrywano w skali makro – z perspektywy skuteczności i efektywności państwa w zabezpieczeniu obywateli na starość. Współcześnie coraz częściej rozważa się je w perspektywie mikro; obejmuje ona postawy i zachowania pojedynczych osób wobec zabezpieczenia na okres starości [Olejnik, 2016, s. 15].

Przyjęcie perspektywy mikroekonomicznej w analizie zagadnień emerytalnych opiera się na koncepcji modelu cyklu życia [Modigliani, Brumberg, 1954; Friedman, 1957; Ando, Modigliani, 1963], która implikuje traktowanie systemu emerytalnego jako narzędzia alokacji (wygładzania) dochodu w trakcie życia jednostki [Barr, Diamond, 2014; Blake, 2006; Góra, 2003]. W ujęciu tym pojawiają się trzy podstawowe elementy, determinujące uczestnictwo jednostki w systemie emerytalnym: (1) gromadzenie oszczędności (uprawnień emerytalnych) w okresie aktywności zawodowej, (2) wypłata tych oszczędności w okresie przebywania na emeryturze oraz (3) mo-

ment rozgraniczający oba te okresy, czyli wiek zakończenia aktywności zawodowej i przejścia na emeryturę. Z punktu widzenia jednostki wskazane elementy obejmują najważniejsze parametry systemu emerytalnego i jako takie stanowią kluczowe obszary decyzji emerytalnych.

Decyzje emerytalne w pracy definiuje się jako efekt wyboru jednego z rozpoznanych, możliwych sposobów działania w zakresie funkcjonowania systemu emerytalnego, ustalania jego parametrów oraz uczestnictwa w tym systemie. Tak rozumiane decyzje emerytalne mogą być podejmowane zarówno przez państwo, jak i indywidualnie przez każdego uczestnika systemu emerytalnego. Zakres decyzyjności jednostek jest przy tym ograniczony obowiązującymi przepisami prawa: w obowiązkowej części systemu emerytalnego możliwości wyboru ograniczają się na ogół do wieku zakończenia aktywności zawodowej, w części dodatkowej systemu swoboda indywidualnych decyzji jest natomiast znacznie szersza. Gdy się obserwuje kierunki zmian zachodzące we współczesnych systemach emerytalnych, można zauważyć, że państwo w coraz mniejszym stopniu narzuca określone rozwiązania i podejmuje decyzje emerytalne za obywateli [Chybalski, 2013, s. 755]. W efekcie coraz ważniejsze i donioślejsze w skutkach stają się decyzje podejmowane przez samych uczestników systemu emerytalnego. Powoduje to, że fundamentalnego znaczenia nabierają zagadnienia związane z przebiegiem i uwarunkowaniami procesów decyzyjnych, które prowadzą jednostki do podejmowania określonych decyzji emerytalnych.

W centrum rozważań przedstawionych w tej książce znajdują się decyzje dotyczące wyboru momentu przejścia na emeryturę. W kontekście tych decyzji, poza rosnącym znaczeniem ich indywidualnego wymiaru, zwraca się uwagę na dwie dodatkowe kwestie. Po pierwsze, brak stosowania obowiązkowego wieku emerytalnego¹ powoduje, że obecnie w większości państw rozwiniętych obserwuje się dużą rozpiętość wieku, w którym ludzie kończą aktywność zawodową. Jest to efekt tego, że dla wielu ludzi emerytura coraz częściej się wiąże z wyborem stylu i poziomu życia, nie zaś z przymusową zmianą [Jex, Grosch, 2012, s. 3]. Po drugie, zachodzące przeobrażenia demograficzne powodują coraz większe obciążenie finansowe systemów emerytalnych oraz zwiększają zapotrzebowanie rynku pracy na starszych pracownikach. Sprawia to, że pożądane staje się zachęcanie pracowników do wydłużania aktywności zawodowej i opóźniania przejścia na emeryturę.

U podstaw podjętego w pracy problemu badawczego leży pytanie o to, co wpływa na indywidualne decyzje dotyczące wyboru momentu przejścia na emeryturę. Literatura ekonomiczna na ten temat jest bogata i na pozór zdaje się dostarczać wyczerpującej odpowiedzi na tak postawione pytanie (jej szeroki przegląd czytelnik znajdzie w rozdziale drugim).

¹ Obowiązkowy wiek emerytalny jest rozumiany jako granica wieku, po której przekroczeniu dana osoba jest zobowiązana do zaprzestania aktywności zawodowej i przejścia na emeryturę.

Niemniej należy odnotować, że dotychczasowe badania w obszarze uwarunkowań decyzji o przejściu na emeryturę czyniono głównie w ramach głównego (neoklasycznego) nurtu ekonomii; koncentrowały się one na czynnikach formułowanych na podstawie modeli przechodzenia na emeryturę, opartych na paradygmacie racjonalnego człowieka (*homo oeconomicus*). Kwestionujące słuszność tego ostatniego odkrycia ekonomii behawioralnej [np. Camerer, Loewenstein, Rabin (red.), 2003] sugerują tymczasem, aby w kontekście podejmowania indywidualnych decyzji o przejściu na emeryturę, podobnie jak ma to miejsce na innych polach ekonomii i finansów, stawiać dalsze pytania. Pierwsze z nich dotyczy prawdziwości założeń neoklasycznych modeli emerytalnych (*czy ludzie faktycznie postępują racjonalnie, podejmując decyzje o przejściu na emeryturę?*). Kolejne pytania obejmują kompletność neoklasycznych modeli podejmowania decyzji emerytalnych (*czy modele te uwzględniają wszystkie determinanty wpływające na decyzje emerytalne? Jeśli nie, to jakie czynniki są przez nie pomijane?*).

Przyjęcie roboczej tezy, zgodnie z którą jednostki podejmując decyzję o przejściu na emeryturę nie zachowują się racjonalnie, a modele neoklasyczne nie uwzględniają wszystkich czynników wpływających na te decyzje² – powoduje, że w kontekście przywołanego dorobku ekonomii behawioralnej pojawia się następne pytanie, o to, *jakie czynniki o charakterze behawioralnym wpływają na decyzje o przejściu na emeryturę?* Pytanie to w sposób naturalny pociąga za sobą następne, dotyczące tego, *jaki jest wpływ tych czynników na decyzje o przejściu na emeryturę?*

Tok rozumowania prowadzący do zadania postawionych w poprzednich akapitach pytań badawczych stanowił inspirację do zdefiniowania podstawowego problemu badawczego podnoszonego w tej pracy. Jego istotę wyraża tytuł książki: *Behawioralne uwarunkowania decyzji o przejściu na emeryturę*. Z metodycznego punktu widzenia tak określony problem badawczy stanowi punkt wyjścia do sformułowania przedstawionego poniżej celu głównego pracy, celów szczegółowych, a także hipotez badawczych.

Wcześniejsze badania

Duże znaczenie przypisywane systemom zabezpieczenia emerytalnego powoduje, że literatura dotycząca zagadnień ekonomii emerytalnej jest obszerna. Jej wyczerpujący przegląd zawierają dwa opracowania z prestiżowej serii podręczników oxfordzkich: *The Oxford Handbook of Pensions and Retirement Income* [2006] oraz *The Oxford*

² W świetle dotychczasowych wyników badań ekonomistów behawioralnych teza ta wydaje się mieć silne podstawy teoretyczne. Dla poprawności formalnej prowadzonych badań, w prezentowanej dalej metodyce badawczej, przyjmuje ona jednak postać tezy badawczej T3. W toku badań teza ta na podstawie studium piśmiennictwa została najpierw wyprowadzona, a następnie poddana weryfikacji.

Handbook of Retirement [2012]. Ich lektura prowadzi do wniosku, że współcześnie badania w obszarze ekonomii emerytalnej koncentrują się głównie na zagadnieniach związanych z: konsekwencjami, jakie niesie starzenie się społeczeństw, funkcjonowaniem systemów emerytalnych w kontekście ich stabilności finansowej i adekwatności dochodowej, reformowaniem tych systemów, a także stymulowaniem dodatkowych oszczędności emerytalnych. Istotne pole badań obejmuje również kwestie związane z aktywnością zawodową osób starszych i przechodzeniem na emeryturę. Do tego ostatniego obszaru można zaklasyfikować wątek związany z podejmowaniem decyzji dotyczących wyboru momentu przejścia na emeryturę, w którym mieszczą się rozważania przedstawiane w tej pracy.

Jak już wspomniano, na polu ekonomii emerytalnej, podobnie jak w całej ekonomii, coraz większego znaczenia nabiera zapoczątkowane przez D. Kahnemna i A. Tverskiego [1974, 1979a, 1984] oraz rozwinięte m.in. przez R. Thaler [1980, 1985] podejście behawioralne. Jak dotąd, w ekonomii emerytalnej podejście behawioralne koncentrowało się przede wszystkim na obszarze gromadzenia oszczędności emerytalnych oraz – w mniejszym stopniu – na wypłatach tych oszczędności [Mitchell, Utkus, 2004]. Liczne badania na ten temat pokazują, że na decyzje oszczędnościowe przyszłych emerytów istotny wpływ mają takie uwarunkowania behawioralne, jak: zmiana architektury wyboru poprzez wprowadzenie mechanizmu automatycznego zapisu [Choi i in., 2001, 2004; Madrian, Shea, 2001], automatyczna eskalacja składki [Thaler, Benartzi, 2004], a także uproszczenie procesu wyboru inwestycji poprzez zmniejszenie liczby dostępnych opcji oraz wprowadzenie opcji domyślnych [Beshears i in., 2013, Choi i in., 2009, Huberman, Iyengar, Jiang, 2004; Madrian, Shea, 2001].

Kwestii behawioralnych uwarunkowań decyzji dotyczących przejścia na emeryturę w piśmiennictwie jak dotąd poświęcono niewiele miejsca. Do nielicznych opracowań teoretyczno-koncepcyjnych podejmujących ten wątek należą prace M. Knoll [2011] oraz F. Erpa, N. Vermeera i D. van Vuurena [2014]. Od strony empirycznej problematykę tę rozpatrywali m.in. D. Fetherstonhaugh i L. Ross [1999], J. Liebman i E. Lutmer [2012, 2015]; L. Behaghel i D. Blau [2012]; J. Brown, A. Kapteyn i O.S. Mitchell [2016]; A. Hung, J. Luoto i A. Parker [2018]; N. Vermeer, M. van Rooij i D. van Vuuren [2019], a także P. Hudomiet, A. Parker i S. Rohwedder [2018]. Ogólne wnioski płynące z tych badań sugerują, że obok czynników uwzględnianych w klasycznych modelach emerytalnych istotny wpływ na decyzje dotyczące przejścia na emeryturę mogą mieć również czynniki behawioralne. Wśród potencjalnych czynników tego typu wymienia się m.in. analizowane w tej pracy: wpływ sposobu przedstawienia problemu decyzyjnego, w tym działanie opcji domyślnych i efektu ramowania, wpływ otoczenia społecznego, a także świadomość emerytalną, umiejętności kognitywne oraz cechy osobowości.

Badania prowadzone przez polskich autorów zajmujących się ekonomią emerytalną wpisują się w nakreślone wyżej dominujące obszary badań³. Konsekwencje starzenia się społeczeństwa dla wzrostu gospodarczego i systemu emerytalnego były rozważane m.in. w pracy Ł. Jurka [2012] oraz w monografii T. Bednarczyk z zespołem [2019]. Problematykę funkcjonowania systemów emerytalnych podejmowali m.in.: F. Chybalski [2012b, (red.) 2016] – w zakresie skuteczności, efektywności oraz adekwatności dochodowej; L. Oręziak [2014] – w zakresie wdrażania obowiązkowych, finansowanych kapitałowo i prywatnie zarządzanych części systemu emerytalnego; J. Rutecka [2012] – w zakresie redystrybucji dochodowej; J. Ratajczak [2019] – w zakresie równości kobiet i mężczyzn; a także D. Walczak [2019] – w zakresie przywilejów w zabezpieczeniu na starość. Reformy emerytalne w krajach europejskich, w tym w Polsce, analizowali M. Żukowski [2006] i M. Szczepański [2006]. W ramach analizy dodatkowych form zabezpieczenia emerytalnego pracowniczym programom emerytalnym poświęcone są prace M. Szczepańskiego [2010] i J. Petelczyc [2016]. Indywidualne formy zabezpieczenia emerytalnego badała J. Rutecka-Góra z zespołem [2020]. Z kolei E. Marcinkiewicz [2018] analizowała uwarunkowania rozwoju różnych form dodatkowego zabezpieczania emerytalnego. Z perspektywy uczestników systemu emerytalnego oszczędzanie na starość badała natomiast I. Olejnik [2016]. Alternatywne formy zabezpieczenia emerytalnego były z kolei przedmiotem prac P. Kowalczyk-Rólczyńskiej [2018] i M. Cyconia [2019].

Spośród prac monograficznych polskich autorów najbliższa tematycznie problemowi podnoszonemu w tej książce jest praca F. Chybalskiego [2018], w której autor na podstawie międzynarodowego studium porównawczego analizował ekonomiczne uwarunkowania efektywnego wieku emerytalnego oraz aktywność zawodową osób w wieku okołoemerytalnym. W pracy tej omówiony został wątek uwarunkowań decyzji o przejściu na emeryturę, jednak – jak odnotowuje sam autor – zagadnienia z obszaru ekonomii behawioralnej wykraczają poza jej perspektywę badawczą. Podobne podejście – ograniczone do analizy czynników opartych na podejściu neoklasycznym – prezentowane jest również w innych (niemonograficznych) opracowaniach polskich autorów. W obszarze teoretycznym rozważania o decyzjach emerytalnych w piśmiennictwie krajowym prowadził głównie F. Chybalski [2013]. Autor ten podejmował również wątek racjonalności decyzji [Chybalski, 2012a]. G. Kula [2007] dokonał przeglądu literatury badającej determinanty decyzji o przejściu na emeryturę w świetle ekonomii neoklasycznej. Problem indywidualnych decyzji emerytalnych od strony teoretycznej był również poruszany przez M. Górę [2008b]. Do opracowań empirycznych referujących kwestię uwarunkowań decyzji emerytalnych należą z kolei m.in. prace: A. Ruzik [2008], G. Kuli i A. Ruzik-Sierdzińskiej [2011], A. Richert-

³ Wobec mnogości prac z zakresu ekonomii emerytalnej w prezentowanym tutaj skróconym przeglądzie wymieniono jedynie wybrane opracowania monograficzne opublikowane po 2000 roku.

-Kaźmierskiej [2015], W. Łuczki i L. Jabłońskiej-Porzuczek [2015], F. Chybalskiego [2017], A. Ruzik-Sierdzińskiej [2018], M. Jagodzińskiej [2019], T. Jedynaka [2019d] oraz M. Solarz [2019b].

Behawioralne uwarunkowania decyzji emerytalnych w pracach polskich badaczy, podobnie jak w piśmiennictwie światowym, analizowano głównie w kontekście stymulowania gromadzenia dodatkowych oszczędności emerytalnych [Pieńkowska-Kamieniecka, 2017, 2019; Sieczkowski, 2017; Swacha-Lech, 2012; Szczyński, 2017b, 2017c]. W związku z wprowadzeniem pracowniczych planów kapitałowych wykorzystujących niektóre elementy dorobku ekonomii behawioralnej kwestia ta nabrała w kontekście krajowym szczególnego znaczenia [Baszczak, 2020; Jedynak, 2019b, 2019c]. W badaniach krajowych, poza artykułami A. Ruzik-Sierdzińskiej [2019] oraz autora [Jedynak, 2019a], a także opracowaniem S. Buchholtz i J. Ruteckiej-Góry [2021], problematyka behawioralnych uwarunkowań decyzji o przejściu na emeryturę była jak do tej pory nieobecna. Prezentowana książka ma za zadanie uzupełnić tę lukę.

Cele pracy i hipotezy badawcze

Na podstawie nakreślonego wyżej problemu badawczego oraz dotychczasowego stanu wiedzy główny cel pracy można sformułować jako: identyfikacja behawioralnych determinant decyzji o przejściu na emeryturę oraz ocena ich wpływu na te decyzje. Zgodnie z przyjętą na potrzeby badań empirycznych operacjonalizacją pojęcia przejścia na emeryturę, w niniejszej pracy jest ono definiowane jako następujące w tym samym momencie ostateczne zejście z rynku pracy i ubieganie się o świadczenie emerytalne. Z kolei decyzja o przejściu na emeryturę jest rozumiana jako wyraz świadomego wyboru jednostki w zakresie konkretnego wieku zaprzestania aktywności zawodowej⁴.

W ramach celu głównego wyróżniono cele szczegółowe służące jego realizacji w wymiarach poznawczym, metodycznym i empirycznym. Należą do nich:

C1. Systematyka pojęć dotyczących zabezpieczenia emerytalnego.

C2. Konceptualizacja pojęcia indywidualnych decyzji o przejściu na emeryturę oraz zdiagnozowanie przebiegu i charakterystyka okoliczności podejmowania tych decyzji.

C3. Przedstawienie neoklasycznych modeli podejmowania decyzji emerytalnych oraz prezentacja i systematyzacja wyników badań obejmujących wpływ uwzględnianych w tych modelach czynników na decyzje dotyczące przechodzenia na emeryturę.

⁴ Szerokie omówienie pojęć przejścia na emeryturę oraz decyzji o przejściu na emeryturę przedstawiono w pkt. 1.3. *Decyzje emerytalne* oraz w pkt. 1.4. *Proces przechodzenia na emeryturę i konceptualizacja pojęcia przejścia na emeryturę*.

C4: Dokonanie przeglądu i syntezy dotychczasowej wiedzy dotyczącej odstępstw od racjonalności decyzji dotyczących przechodzenia na emeryturę.

C5. Omówienie wkładu psychologii do nauki ekonomii i przedstawienie najważniejszych elementów dorobku ekonomii behawioralnej mających potencjalny związek z podejmowaniem decyzji o przejściu na emeryturę.

C6. Identyfikacja i systematyzacja czynników behawioralnych wpływających na decyzje o przejściu na emeryturę.

C7. Ocena wpływu zidentyfikowanych czynników behawioralnych na decyzje o przejściu na emeryturę.

Dodatkowo sformułowano również cel aplikacyjny pracy, jakim jest wskazanie potencjalnych obszarów wykorzystania rezultatów przeprowadzonych badań w polityce społeczno-gospodarczej.

W nawiązaniu do wskazanych celów oraz na podstawie prezentowanych dalej studiów literaturowych zostały wysunięte trzy tezy badawcze (T.1, T.2, T.3) oraz sformułowana główna hipoteza badawcza (H.1). Aby dokonać weryfikacji odzwierciedlającej główny problem badawczy hipotezy H.1, w części empirycznej pracy (rozdziały piąty i szósty) postawiono sześć hipotez pomocniczych (H.1.1–H.1.6). Układ weryfikowanych hipotez badawczych wraz z ich odniesieniem do poszczególnych celów szczegółowych oraz wewnętrznej struktury pracy przedstawia matryca logiczna pracy (zob. rys. W.1)

Metody i narzędzia badawcze

Do osiągnięcia wskazanych celów badawczych oraz weryfikacji postawionych hipotez wykorzystano szereg metod badawczych. W warstwie teoretycznej zastosowano metody badawcze, które można uznać za typowe dla opracowań z obszaru nauk ekonomicznych. W pierwszej kolejności dokonano systematycznego przeglądu piśmiennictwa, obejmującego zarówno pozycje z kanonu literatury przedmiotu, jak i wyniki najnowszych badań empirycznych. Następnie, na podstawie tego przeglądu, przeprowadzono analizę teoretyczną, przeprowadzono konstruktywną krytykę wybranych poglądów, a także podjęto próbę syntezy zebranego materiału oraz przedstawiono własne propozycje terminologiczne i typologiczne dotyczące poruszanej problematyki.

Rysunek W.1. Matryca logiczna pracy

Część	Rozdział	Teza/ Hipoteza	Cel
Część systematyzująca i teoriopoznawcza	R1	T.1. Decyzje dotyczące wyboru momentu przejścia na emeryturę stanowią istotny obszar indywidualnych decyzji emerytalnych.	C1
			C2
	R2	T.2. Neoklasyczne modele emerytalne stanowią użyteczne narzędzie wyjaśniające indywidualne decyzje emerytalne, a uwzględniane w nich czynniki istotnie wpływają na decyzje o przejściu na emeryturę.	C3
	R3	T.3. Ze względu na ograniczoną racjonalność decyzji o przejściu na emeryturę w ujęciu bazującym na ekonomii neoklasycznej nie są uwzględniane wszystkie czynniki wpływające na te decyzje.	C4
C5			
R4	H.1. Na podejmowanie indywidualnych decyzji o przejściu na emeryturę wpływają czynniki behawioralne.	C6	
Część empiryczna	R5 R6	H.1.1. Na decyzje dotyczące momentu przejścia na emeryturę wpływają opcje przedstawiane jako domyślne oraz efekt zakotwiczenia.	C7
		H.1.2. Na decyzje dotyczące momentu przejścia na emeryturę wpływa sposób przedstawienia problemu decyzyjnego dotyczącego wyboru wieku emerytalnego (efekt ramowania).	
		H.1.3. Na decyzje dotyczące momentu przejścia na emeryturę wpływają zmiany w wieku emerytalnym osób z otoczenia społecznego decydenta.	
		H.1.4. Istnieje związek między świadomością emerytalną a podejmowaniem decyzji dotyczących momentu przejścia na emeryturę.	
		H.1.5. Istnieje związek między umiejętnościami kognitywnymi a podejmowaniem decyzji dotyczących momentu przejścia na emeryturę.	
		H.1.6. Istnieje związek między cechami osobowości a podejmowaniem decyzji dotyczących momentu przejścia na emeryturę.	

Źródło: opracowanie własne.

Podjęte w pracy rozważania teoriopoznawcze mają charakter interdyscyplinarny. Opierają się one głównie na literaturze z zakresu teorii oszczędzania i konsumpcji,

ekonomii emerytalnej, ekonomii behawioralnej oraz psychologii ekonomicznej. Dla nadania im szerszego kontekstu konieczne było również sięgnięcie do piśmiennictwa z innych obszarów, takich jak polityka społeczna i teoria decyzji. Podbudowę metodyczną dla prowadzonych badań empirycznych stanowiły publikacje z obszaru metodyki badań społecznych oraz literatura statystyczna i ekonometryczna. W książce została wykorzystana głównie aktualna literatura przedmiotu, w wielu miejscach jednak okazało się konieczne sięgnięcie do fundamentalnych prac publikowanych jeszcze w latach 70. i 80. XX wieku. W obszarze prowadzonych badań największą aktywnością jak dotąd wykazywali się badacze amerykańscy oraz europejscy, stąd ich poglądy oraz wyniki ich badań są omawiane najszerzej.

Szczegóły metodyczne dotyczące badań empirycznych przedstawiono w rozdziale piątym. Sygnalizując w tym miejscu zawartość pracy, należy wspomnieć, że analizy ilościowe bazują na danych pierwotnych zebranych w toku badań przeprowadzonych wśród niebędących na emeryturze uczestników powszechnego systemu emerytalnego w Polsce. W badaniu wzięło udział 1114 dobranych losowo uczestników panelu badawczego Reaktor Opinii, stworzonego przez Instytut Badań Pollster. Spośród tej liczby 581 osób (52,2%) stanowiły kobiety, a 533 (47,8%) – mężczyźni.

W badaniach wykorzystano autorskie narzędzie badawcze – kwestionariusz ankietowy. W kwestionariuszu tym, poza klasycznymi narzędziami zbierania danych, wykorzystano również metodę kontrolowanego eksperymentu, która umożliwiła analizę obszarów niedających się obserwować za pomocą klasycznych badań obserwacyjnych oraz technikę pytań winietowych (epizodów)⁵; ta ostatnia dała możliwość kontrolowanej manipulacji wybranymi zmiennymi uwzględnianymi w badaniu. W kwestionariuszu zastosowano również uznane i powszechnie stosowane w piśmiennictwie narzędzia diagnostyczne (zestawy pytań) odnoszące się do świadomości emerytalnej (m.in. „wielka trójka” pytań o kompetencje finansowe A. Lusardi i O. Mitchell [2011a]), umiejętności kognitywnych (test CRT S. Fredericka [2005]) oraz cech osobowości (inwentarz TIPI S. Goslinga, P. Rentfrowa i W. Swanna [2003]). Zebrany materiał źródłowy stanowił podstawę do przeprowadzania badań ilościowych, w których wykorzystano takie narzędzia statystyczne, jak: miary klasyczne i pozycyjne, analiza korelacji (liniowej Pearsona oraz rang Spearmana), a także analiza rozkładów odpowiedzi (nieparametryczne testy U Manna–Whitneya oraz Kruskala–Wallisa). Ponadto w badaniach zastosowano również narzędzia modelowania statystycznego przy użyciu modeli wielorakiej regresji logistycznej.

Realizacja omawianych w książce badań nie byłaby możliwa bez wykorzystania odpowiedniego oprogramowania. W trakcie kwerendy piśmiennictwa, obok klasycz-

⁵ Pytania winietowe (*vignette questions*) mają formę opowiadania o hipotetycznych postaciach przedstawionych w określonych okolicznościach, do których badany ma się odnieść [Finch, 1987; Przeperski, 2018]. Szerzej na temat charakterystyki tego typu pytań oraz zakresu ich wykorzystania w badaniach w punkcie 5.4.2. *Pytania winietowe w badaniu efektu ramowania*.

nych katalogów bibliotecznych, korzystano również z elektronicznych baz publikacji, takich jak: EBSCOhost, Oxford Journals, JStor, ScienceDirect, Scopus, Springer Link, Wiley Online Library, BazEkon oraz CEON Biblioteka nauki. Dane do badań własnych zostały zgromadzone za pośrednictwem dedykowanego kwestionariusza elektronicznego opracowanego we współpracy z firmą Interactive Research Center, przy wykorzystaniu panelu badawczego stworzonego przez Instytut Badań Pollster. Do podstawowych zestawień tabelarycznych zastosowano arkusz MS Excel, w analizach korelacji, regresji oraz do obliczania statystyk testowych i opisowych wykorzystano natomiast oprogramowanie statystyczno-ekonometryczne IBM SPSS 26 oraz Statistica 13.3.

Finansowe wsparcie umożliwiające wykonanie badań empirycznych otrzymano ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyznanych w ramach projektu „Społeczno-gospodarcze konsekwencje czwartej rewolucji przemysłowej” (nr projektu: 021/RID/2018/19, kwota finansowania: 11 897 131,40 zł).

Znaczenie badań

W kontekście zarysowanego problemu badawczego oraz nakreślonego istniejącego stanu wiedzy w jego obszarze opracowanie ma wносить – w zamierzeniu autora – oryginalny wkład do dorobku ekonomii i finansów poprzez wypełnienie trojkiego rodzaju luk badawczych: luki teoretycznej, luki metodycznej oraz luki empirycznej.

Uzupełniana w ramach podjętych badań luka teoretyczna dotyczy identyfikacji oraz wyjaśnienia mechanizmów działania czynników behawioralnych, które wpływają na indywidualne decyzje o przejściu na emeryturę. W szczególności w pracy dokonano wyczerpującej analizy oddziaływania na decyzje o przejściu na emeryturę sposobu przedstawienia problemu decyzyjnego, wpływu otoczenia społecznego osób podejmujących decyzje oraz wpływu świadomości emerytalnej, umiejętności kognitywnych i cech osobowości na te decyzje. Praca stanowi również pierwsze w Polsce opracowanie, w którym w sposób kompleksowy zbadano oraz omówiono luki teoretyczne dotyczące takich obszarów, jak: osadzenie indywidualnych decyzji o przejściu na emeryturę w kontekście normatywnego i deskryptywnego nurtu w teorii decyzji, charakterystyka procesu przechodzenia na emeryturę z perspektywy ekonomicznej, a także charakterystyka neoklasycznych modeli podejmowania decyzji emerytalnych oraz systematyka uwzględnianych w tych modelach czynników wpływających na decyzje o przejściu na emeryturę.

Zaproponowana przez autora i szczegółowo omówiona w rozdziale szóstym metodyka badań empirycznych stanowi próbę wypełnienia luki metodycznej, dotyczącej sposobu pomiaru i oceny wpływu czynników behawioralnych na decyzje o przejściu na emeryturę. W szczególności nowatorskim rozwiązaniem jest zastosowanie

w tym obszarze metody eksperymentu oraz pytań winietowych (epizodów). Ponadto w krajowych badaniach dotyczących funkcjonowania systemu emerytalnego jak dotychczas nie wykorzystywano takich elementów, jak opis hipotetycznego systemu emerytalnego, test umiejętności kognitywnych CRT oraz inwentarz osobowości TIPI. Prezentowane w pracy badania mogą zatem służyć jako pewnego rodzaju pilotaż ich zastosowania w dalszych badaniach dotyczących innych obszarów decyzji emerytalnych.

Prezentowane w pracy badania mogą się również przyczynić do zawężenia luki empirycznej w zakresie analizy wpływu czynników behawioralnych na decyzje o przejściu na emeryturę. W piśmiennictwie międzynarodowym, gdy podejmowano wątek behawioralnych uwarunkowań decyzji emerytalnych, koncentrowano się dotychczas głównie na oszczędzaniu na cele emerytalne, z pominięciem kwestii wyboru momentu przejścia na emeryturę. Jedynie nieliczne prace zawierają ilościową analizę behawioralnych uwarunkowań decyzji o przejściu na emeryturę. Co więcej, opracowania te mają z reguły charakter cząstkowy i nie obejmują kompleksowej weryfikacji wpływu wielu czynników behawioralnych. W Polsce wątek ten jest natomiast niemal całkiem nieobecny.

Poza wypełnieniem luk badawczych praca ma również walory aplikacyjne. Zwrócenie uwagi na czynniki behawioralne wpływające na decyzje o przejściu na emeryturę w naturalny sposób implikuje bowiem przydatność formułowanych rozważań teoretycznych dla praktyki polityki społeczno-gospodarczej. W szczególności formułowane w zakończeniu wnioski dotyczące wpływu konkretnych czynników behawioralnych na decyzje o przejściu na emeryturę (np. efekt ramowania, działanie opcji domyślnych) mogą zostać wykorzystane przez kreatorów polityki emerytalnej w celu stymulowania wydłużania aktywności zawodowej osób starszych.

Układ pracy

Poza niniejszym wstępem książka składa się z sześciu rozdziałów oraz zakończenia. Układ ten wynika z przyjętej struktury celów oraz hipotez badawczych (zob. maczyca logiczna pracy) i jest im podporządkowany.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający i służy uporządkowaniu podstawowej terminologii związanej z tematyką pracy. Na podstawie klasycznych pozycji krajowego piśmiennictwa przedstawiono w nim sposób rozumienia w książce terminów związanych z funkcjonowaniem systemu emerytalnego, scharakteryzowano również wiek emerytalny jako kategorię ściśle się wiążącą z przechodzeniem na emeryturę. W rozdziale zdefiniowano nadto pojęcie decyzji emerytalnych oraz osadzono je w kontekście normatywnej teorii decyzji. Omówiono podstawową typologię decyzji emerytalnych oraz wskazano obszary indywidualnych decyzji emerytalnych

ze szczególnym uwzględnieniem decyzji o przejściu na emeryturę. Rozdział podsumowują rozważania dotyczące konceptualizacji i operacjonalizacji pojęcia przejścia na emeryturę na potrzeby badań prezentowanych w kolejnych rozdziałach.

W rozdziale drugim zawarto rozważania teoriopoznawcze dotyczące podejmowania decyzji emerytalnych w myśl dorobku ekonomii neoklasycznej. Odniesiono się przy tym przede wszystkim do teorii wyboru konsumenta oraz ekonomicznych teorii oszczędzania i konsumpcji. Ponadto przedstawiono tu także budowane na gruncie tych teorii modele emerytalne oraz omówiono płynące z nich implikacje. Dokonano również obszernego przeglądu badań empirycznych oraz usystematyzowano dotychczasową wiedzę w zakresie czynników wpływających na decyzje o przejściu na emeryturę.

W rozdziale trzecim omówiono obserwowane w praktyce odstępstwa od pojmowanej normatywnie racjonalności decyzji emerytalnych. Następnie, w nawiązaniu do tych spostrzeżeń, scharakteryzowano wybrane elementy ekonomii behawioralnej, które stanowią podbudowę formalno-teoretyczną dla wysuwanych w pracy przypuszczeń dotyczących wpływu wybranych czynników behawioralnych na decyzje o przejściu na emeryturę. Skoncentrowano się przy tym na zagadnieniach związanych z koncepcją ograniczonej racjonalności i behawioralnymi inklinacjami podejmowania decyzji, a także implikacjami, jakie dla decyzji emerytalnych ma przyjęcie teorii perspektywy oraz behawioralnej hipotezy cyklu życia.

Rozdział czwarty służy identyfikacji behawioralnych determinant decyzji o przejściu na emeryturę. W jego pierwszej części została nakreślona autorska koncepcja behawioralnej ekonomii emerytalnej oraz zaproponowany został schemat ideowy behawioralnych uwarunkowań decyzji o przejściu na emeryturę. W dalszej kolejności omówiono inklinacje behawioralne wpływające na decyzje emerytalne w fazie akumulacji oraz w fazie konsumpcji. Następnie, na podstawie wcześniejszych rozważań teoriopoznawczych oraz badań literaturowych, wskazano i opisano inklinacje behawioralne, które mają potencjalny wpływ na decyzje dotyczące wyboru momentu przejścia na emeryturę.

Rozdział piąty koncentruje się na przedstawieniu metodyki badań empirycznych. Najpierw nakreślono schemat procedury badawczej oraz wskazano zakres badań. Następnie, na podstawie rozważań prowadzonych we wcześniejszych rozdziałach, sformułowano pomocnicze hipotezy badawcze (H.1.1–H.1.6), które weryfikowano w toku badań empirycznych. Dalej w rozdziale scharakteryzowano autorskie narzędzie badawcze, jakim jest kwestionariusz, oraz opisano szczegółowo metody badawcze wykorzystane do oceny wpływu inklinacji behawioralnych na decyzje dotyczące przejścia na emeryturę. Ponadto w rozdziale tym dokonano syntetycznej charakterystyki próby badawczej.

W rozdziale szóstym zaprezentowano wyniki badań własnych, w których oceniano wpływ wybranych czynników behawioralnych na decyzje o przejściu na emeryturę.

Rozdział ten składa się z trzech zasadniczych części, obejmujących odrębne analizy wpływu na decyzje o przejściu na emeryturę: (1) sposobu prezentacji problemu decyzyjnego; (2) otoczenia i norm społecznych; oraz (3) świadomości emerytalnej, umiejętności kognitywnych i cech osobowości. W poszczególnych częściach rozdziału, po uprzednim przeanalizowaniu rozkładów odpowiedzi udzielonych przez badane osoby oraz dzięki wykorzystaniu narzędzi statystyczno-ekonometrycznych opartych na analizie korelacji oraz analizie regresji – poddano weryfikacji sformułowane wcześniej pomocnicze hipotezy badawcze.

Monografię wieńczy zakończenie, w którym po odniesieniu się do celów oraz hipotez badawczych podsumowano badania. Sformułowano również najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonych analiz, w tym wnioski aplikacyjne dla polityki emerytalnej. W zakończeniu przedstawiono również rozpoznane ograniczenia metodyczne badań oraz wskazano kierunki dalszych badań w zakresie behawioralnych uwarunkowań decyzji emerytalnych.

Podziękowania

Książka ta powstała w efekcie moich kilkuletnich studiów i przemyśleń i to ja ponoszę wyłączną odpowiedzialność za wszelkie jej błędy i niedociągnięcia. Omawiane w pracy badania nie powstałyby jednak bez pomocy wielu życzliwych mi osób. W szczególności chciałbym podziękować prof. Wandzie Sułkowskiej, która jest moim pierwszym mentorem i zawsze udziela mi pełnego wsparcia merytorycznego. Podobne słowa podziękowań kieruję również do promotora mojej rozprawy doktorskiej – prof. Teresy Czerwińskiej, która w trakcie pracy nad doktoratem oraz późniejszego stażu w Uniwersytecie Warszawskim pokazała mi, na czym polega naukowa metoda poznawania świata. Dziękuję także prof. Elżbiecie Kubińskiej oraz dr. inż. Andrzejowi Sułkowskiemu za wszystkie rady dotyczące warstwy empirycznej pracy, a także prof. Marii Płonce za uwagi dotyczące budowy narzędzia badawczego. Nieocenioną pomoc w trakcie stażu naukowego w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu okazali mi Pracownicy tamtejszej Katedry Zarządzania Finansami. Szczególną wdzięczność wyrażam prof. Damianowi Walczakowi, który podczas wielu godzin wspólnych rozmów dzielił się ze mną swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi prowadzonych przeze mnie badań. Pragnę również podziękować recenzentom wydawniczym niniejszej monografii: prof. Edycie Marcinkiewicz oraz prof. Joannie Ruteckiej-Górze za niezwykle cenne, konstruktywne uwagi, które pozwoliły nadać ostateczny kształt tej publikacji. Podziękowania kieruję również do Koleżanek i Kolegów z mojej macierzystej Katedry Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie; bez Was nie byłoby atmosfery sprzyjającej rozwojowi naukowemu ani wielu cennych dyskusji naukowych.

Na koniec najważniejsze, dziękuję również moim bliskim – żonie Oli i synom Heniowi i Kaziowi. Bez ich wsparcia i motywacji – tym bardziej wyjątkowych, że okazywanych mi w trudnych miesiącach pandemii i izolacji w domu – pisałbym tę książkę do emerytury.

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl